

О. О. СИДОРЧУК

Олег Олександрович Сидорчук, здобувач Львівського національного університету імені Івана Франка

**ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ
ЗА СУДОВИМИ СТАТУТАМИ 1864 р.**

Проблема створення суду присяжних у сучасній Українській державі залишається не вирішеною. Серед причин такого стану – відсутність достатніх знань у суспільстві про його роль у демократизації судочинства та гарантуванні об'єктивності судових рішень за участю присяжних засідателів. Ці знання формуються на основі дослідження діяльності цього інституту судочинства у розвинутих країнах світу, а також вітчизняного історичного досвіду, зокрема, набутого у Правобережній Україні після здійснення у царській Росії судової реформи 1864 року. Саме у цій частині Російської імперії порівняно з іншими її регіонами суд присяжних мав свої історико-правові особливості, знання про які, на наш погляд, є важливими для обґрунтування головних засад його створення та функціонування у сучасній Українській державі.

Аналіз останніх публікацій та досліджень переконує, що суд присяжних у Правобережній Україні досліджено ще недостатньо. У наукових працях¹, що стосуються історії суду присяжних в Україні, досліджено різні аспекти його створення та діяльності. Однак у них відсутня інформація щодо історико-правових особливостей функціонування цього суду у Правобережній Україні. У монографії П. Ф. Щербини² висвітлені лише загальні відомості про нього.

Метою статті є розкриття основних історико-правових особливостей функціонування суду присяжних у Правобережній Україні.

Функціонування суду присяжних у Правобережній Україні досліджено нами на основі опрацювання документів Київського, Житомирського, Вінницького та Кам'янець-Подільського окружних судів, а також інформації офіційних періодичних видань Київських та Волинських губернських відомостей, що знаходяться у державних архівах України. Результатами дослідження стали такі історико-правові особливості та закономірності функціонування суду присяжних: 1) причини відтермінування введення суду присяжних у Правобережній Україні; 2) етапи створення окружних судів, їх структура та кількість особового складу; 3) характерні періоди у діяльності суду присяжних та їх причини; 4) соціальний склад присяжних засідателів повітових та губернських міст; 5) організація сесійних засідань окружних судів за участю присяжних засідателів; 6) явка присяжних засідателів на сесійні засідання та активність громадян різних соціальних станів у здійсненні судочинства; 7) каральність (репресивність) суду присяжних.

Розкриємо кожну із зазначених історико-правових особливостей. Суд присяжних у Правобережній Україні вводився пізно – у 1880 р³. Причиною цього була суспільна напруга у регіоні, зумовлена бажанням польської частини населення українських правобережних губерній відокремитися від царської Росії. Для забезпечення суспільної стабільності у цих губерніях були скасовані дворянські вибори, а також здійсненні заходи щодо перерозподілу власності польського населення на землю. Вимога царського уряду щодо доцільності введення на цій території суду присяжних після того як непольська частина населення володітиме не менше ніж двома третинами площі земельних наділів була досягнута у 1880 році.

На основі аналізу історичних джерел з'ясовано, що суд присяжних в українських правобережних губерніях формувалася у два етапи: спочатку (1880 р.) було створено п'ять окружних судів – у Києві, Умані, Житомирі, Кам'янець-Подільському та Луцьку; пізніше (1909 р.) Кам'янець-Подільський окружний суд було розділено на два суди: один у Кам'янець-Подільську, інший – у Вінниці. Окружні суди Правобережної України належали до двох судових округів – Київського (Київський, Уманський, Житомирський і Луцький) та Одеського (Кам'янець-Подільський і Вінницький).

У складі згаданих шести окружних судів нараховувалося 35 з'їздів мирових судів і повітових з'їздів⁴. Вісім повітових з'їздів було у Київському, сім – у Вінницькому, шість – у Луцькому та по п'ять – в Уманському та Кам'янець-Подільському окружних судах. Найбільшу територію обслуговував Луцький окружний суд (32766,3 кв. верстви), найменшу – Уманський (12305,0 кв. верстви). За кількістю населення найбільшим був Київський окружний суд (3120,7 тис. осіб), найменшим – Уманський (1304,9 тис. осіб). З-поміж повітових з'їздів найбільшу територію обслуговував Овручський повітовий з'їзд Житомирського окружного суду (9277,4 кв. верстви), а найменшу – Старокопачинський повітовий з'їзд цього ж суду (2246,2 кв. верстви). За кількістю населення найбільшим був Київський повітовий з'їзд (651,7 тис. осіб), найменшим – Лещинський повітовий з'їзд Вінницького окружного суду (222,5 тис. осіб).

Кожен з окружних судів мав цивільні та кримінальні відділення. Число кримінальних відділень окремих окружних судів Правобережної України знаходилося в межах від одного (Житомирський, Луцький, Кам'янець-Подільський окружні суди) до п'яти (Київський окружний суд). Уманський та Вінницький окружні суди мали по два кримінальні відділення. Кожен з цих судів очолював голова суду. До їх складу вхо-

див також прокурор. Кількість товаришів голови суду та товаришів прокурора була різною. Київський окружний суд мав дев'ять товаришів голови суду, Вінницький – три, а всі інші – по два. Кількість товаришів прокурора у Київському окружному суді становила 23 особи, у Вінницькому – 13, в Уманському та Луцькому – 7, а у Житомирському та Кам'янець-Подільському – 8.

Аналізуючи кількість штатних працівників окружних судів, приходимо до висновку, що вона була здебільшого пропорційною кількості населення, яке проживало у зоні їх дії. Від цієї кількості залежало річне число злочинів, учинених у тому чи іншому судовому окрузі, що визначало потребу у штатних працівниках судів. Лише для Уманського окружного суду річне число злочинів було більшим від середнього значення, що, очевидно, було підставою для збільшеного штату даного суду.

Дослідження статистичної динаміки надходження річної кількості кримінальних справ до Житомирського та Вінницького окружних судів упродовж 1880-1916 рр., а також річної кількості вирішених ними кримінальних справ за та без участі присяжних засідателів за цей проміжок часу дало змогу встановити сім характерних періодів у зміні динаміки надходження та п'ять періодів у зміні динаміки річної кількості справ, вирішених судом присяжних⁵. У періоди 1880-1884 рр. і 1900-1907 рр. спостерігалася тенденція до різкого збільшення річної кількості вирішених цим судом справ. Тенденція зменшення цього показника була у 1888-1899 рр. та у 1915-1916 рр. Головними причинами цих тенденцій були зміни рівня злочинності у суспільстві, військові дії та зміни компетенції суду присяжних.

Дослідження статистичної динаміки відсотка вирішених справ за участю присяжних засідателів від річної кількості справ, вирішених окружними судами, дало змогу встановити, що у періоди 1884-1887 рр. та 1907-1913 рр. суд присяжних домінував у кримінальному судочинстві згаданих окружних судів – ним вирішувалося понад 50 % кримінальних справ. Це пояснюється частковим збільшенням його компетенції та суспільною довірою до його рішень.

Для дослідження складу присяжних засідателів користувалися відповідними їх списками, що збереглися у Державному архіві Вінницької області, а також були опубліковані у Київських та Волинських губернських відомостях⁶. Статистичне опрацювання відповідних даних дало змогу встановити, що в повітових містах Правобережної України суд присяжних складався переважно із селян (42,3–52,2 %), а в губернських – із чиновників, купців, відставних чинів і військових (38,5–61,8 %). Середній вік присяжних засідателів у розрізі їх соціального стану (за даними Вінницького окружного суду) коливався в межах 47–49 років. Присяжні засідателі Житомирського і Вінницького окружних судів переважно були православної віри (відповідно 75,7 та 67,7 %). Католики у цих судах становили відповідно 27,3 та 13,0 %. Відсоток присяжних засідателів іудейської віри був однаковий (4,0 %). Присяжні засідателі здебільшого (67,1 %) мали освіту, яка найменувалася як «грамотні».

Виконане дослідження майнового цензу присяжних засідателів Балтського повіту Подільської губернії дало змогу з'ясувати, що цей ценз переважно (36,0 %) складався із трьох категорій – земельного наділу, нерухомого майна та отримуваної платні та доходу від капіталу, ремесла тощо⁷. Відсоток присяжних засідателів, що володіли лише земельним наділом, становив 4,0 %. Земельний наділ присяжних засідателів знаходився в межах від 1 до 2684 десятини. Вартість нерухомого майна – від 250 до 15000 руб., а отримувана плата і дохід від капіталу, ремесла тощо – від 100 до 9000 руб. Зауважимо, що майновий ценз присяжних засідателів мав важливе значення у забезпеченні їхньої участі у судочинстві, адже витрати на переїзди присяжних засідателів до місця засідання суду і у зворотному напрямі, а також проживання та харчування під час сесійних засідань оплачувалися за їх рахунок. Лише у 1913 р. було прийнято Закон про оплату витрат засідателів на виконання обов'язків народних суддів за рахунок держави.

До важливих характеристик функціонування суду присяжних належать показники організації сесійних засідань, які планувалися у два етапи: орієнтовно – на початку календарного року та уточнено – здебільшого за два тижні до початку сесії з розподілом кримінальних справ по днях сесійних засідань. Для дослідження цих показників користувалися офіційною інформацією, поміщеною у Київських та Волинських губернських відомостях⁸. Математичне опрацювання зібраних статистичних даних дало змогу оцінити основні показники організації сесійних засідань, зокрема встановити: 1) середнє значення інтервалу часу між опублікуванням у Губернських відомостях та початком сесійних засідань за участю присяжних засідателів – 15–16 діб; 2) відсоток справ, що планувалися до розгляду без участі присяжних засідателів у перший день сесії – 16,0 %; 3) відсоток робочих днів, упродовж яких на сесії планувалося розглядати кримінальні справи без участі присяжних засідателів – 5,0 %; 4) відсоток днів, упродовж яких розглядалися справи як за участю, так і без участі присяжних засідателів – 14,0 %; 5) середня кількість справ, що планувалися до розгляду за участю присяжних засідателів упродовж робочого дня – 3-4 справи; 6) відсоток перерваних сесій, у яких брали участь присяжні засідателі – 22,7 %; 7) середня планова тривалість неперерваних сесій суду присяжних – 4–5 діб; 8) середня загальна планова тривалість сесійних засідань окружних судів, в яких брали участь присяжні засідателі – 5-6 діб.

Аналізуючи отримані результати, доходимо висновку, що сесійні засідання окружних судів організовувалися не бездоганно. Перерви у сесійних засіданнях за участю присяжних засідателів, а також планування на один день розгляду справ як за, так і без їх участі можна віднести, на наш погляд, до недоліків організації сесійних засідань, які не забезпечували ефективне використання часу перебування засідателів на сесіях. Це зумовлювало надмірні витрати ними коштів на харчування та проживання під час виконання обов'язків народних суддів.

До важливих характеристик функціонування суду присяжних належить явка присяжних засідателів на сесійні засідання. Вона була наслідком багатьох причин, які можна поділити на об'єктивні (незалежні від присяжних) та суб'єктивні (зумовлені небажанням присяжних засідателів виконувати громадський обов'язок). Причини неявки присяжних засідателів на сесійні засідання досліджували на основі інформації протоколів організаційних засідань Вінницького окружного суду за 1911-1918 рр⁹. Збір і математичне опрацювання статистичних даних дало змогу кількісно оцінити причини неявки засідателів: 1) зайнятість роботою за фахом – 7,1 %; 2) хвороба особиста – 23,7 %; 3) хвороба рідних – 1,1 %; 4) старість – 0,8 %; 5) смерть – 5,2 %; 6) зміна місця проживання – 4,9 %; 7) несвоєчасне повідомлення – 13,6 %; 8) невручення повістки – 5,7 %; 9) інші поважні причини – 7,9 %; 10) без поважних причин – 30,0 %. Значний відсоток (30 %) неявки присяжних засідателів без поважних причин від загальної кількості відсутніх на засіданнях народних суддів свідчить про недостатньо високу активність населення у здійсненні судочинства.

Математичне опрацювання статистичних даних про кількість присяжних засідателів, які не з'явилися на сесійні засідання, дало змогу встановити, що із 30 присяжних засідателів, занесених до чергових списків, на сесію окружних судів в середньому не з'являлося 7 присяжних, що становило 23 %. Траплялися випадки, коли на сесію не з'являлося 16 (53 %) присяжних засідателів.

На основі цих даних нами досліджено активність (відсоток явки) соціальних груп населення у здійсненні судочинства. Встановлено, що з-поміж населення, здатного виконувати функцію народних суддів, найактивніша участь у сесійних засіданнях належала селянам (їх явка становила 84,8 %), найменш активними були дворяни (явка – 62,6 %), середньої активності були міщани (явка – 72,0 %). Різна активність зазначених соціальних груп населення пояснюється особливостями їх фахової зайнятості, а також різним значенням для них очікуваного грошового стягнення (штрафу) за неявку на сесійні засідання без поважних причин.

Матеріальна відповідальність присяжних засідателів за неявку на сесійні засідання без поважних причин, очевидно, була важливим стимулюючим чинником активності громадян у здійсненні судочинства. За Судовими статутами 1864 р. розмір штрафу за неявку присяжних на сесійні засідання коливався в межах від 10 до 200 руб. На основі опрацювання інформації згаданих протоколів Вінницького окружного суду, нами встановлено, що реальне середнє значення цього штрафу становило 70,4 руб. Порівнюючи його із середньою вартістю нерухомого майна, яким володіли присяжні засідателі Балтського повіту, приходимо до висновку, що розмір цього штрафу становив близько 5 % від вартості їхнього нерухомого майна. Це, очевидно, було достатньо суворим покаранням за неявку присяжних на сесійні засідання без поважних причин.

До основних показників діяльності суду присяжних належить відсоток винесених ним каральних вироків (репресивність). Опрацьовані нами статистичні дані, що наведені в довідковій літературі¹⁰, дали змогу встановити, що для окружних судів Правобережної України у 1910 р. цей показник знаходився в межах 53–71 %. У порівнянні з репресивністю коронного суду, він був меншим на 9–26 %. Головними причинами цього були: недостатня узгодженість міри злочину із силою покарання; близькість суспільної моралі присяжних засідателів з до мораллю обвинувачених. Названі причини стимулювали розвиток кримінального законодавства царської Росії.

Висновки: 1. Пізні терміни введення суду присяжних та два етапи його створення у Правобережній Україні зумовлювалися суспільною напругою у регіоні та потребою забезпечення його ефективної діяльності. 2. Визначені п'ять характерних періодів функціонування суду присяжних Житомирського окружного суду були зумовлені як суспільно-політичними процесами, що відбувалися у регіоні, так і правовим регулюванням компетенції цього суду. 3. Домінування (вирішення більше ніж 50 % кримінальних справ, які щорічно розглядалися окружним судом) суду присяжних у кримінальному судочинстві Житомирського окружного суду впродовж двох періодів 1884–1887 рр. та 1907–1913 рр. свідчить про важливість його суспільного значення. 4. Встановлена суттєва різниця соціального стану присяжних засідателів губернських і повітових міст Правобережної України унеможлиблювала забезпечення рівномірного представництва у комплектному складі присяжних засідателів різного соціального стану, що було певним недоліком кримінального судочинства за участю присяжних засідателів. 5. Результати дослідження планових організаційних показників сесійних засідань Київського та Житомирського окружних судів свідчать про певну недосконалість планування сесійних засідань, яке не забезпечувало ефективне використання часу перебування присяжних на сесіях через перерви у розгляді справ за їх участю. 6. Встановлена на основі дослідження явки присяжних засідателів на сесійні засідання різна активність у здійсненні судочинства громадян різних соціальних станів свідчить про те, що фахова зайнятість та штраф за неявку без поважних причин були важливими чинниками участі присяжних у сесійних засіданнях. 7. Штраф за неявку присяжних засідателів на сесійні засідання без поважних причин був достатньо суворим матеріальним покаранням. 8. Порівняно низька репресивність суду присяжних зумовлювалася недосконалістю кримінального законодавства та близькістю суспільної моралі присяжних та обвинувачуваних. 9. Отримані результати можуть бути використані для формування суду присяжних судової системи сучасної Української держави.

¹ Русакова І. О. Суд присяжних в Україні: проблеми становлення та розвитку : [монографія] / І. О. Русакова. – Х.: Інжек, 2005. – 184 с.; Тернавська В. М. Інститут суду присяжних в Україні (історико-правовий аспект): автореф. дис ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / В. М. Тернавська. К., 2007. – 19 с.

² Щербина П. Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине / П. Ф. Щербина. – Львов.: Выща шк., 1974. – 191 с.

³ Бобришев-Пушкин А. М. Эмпирические законы деятельности русского суда присяжных (с атласом) / А. М. Бобришев-Пушкин. – М.: Рус. мысль, 1896. – 620 с.

⁴ Сведения о личном составе и о деятельности судебных установлений Европейской и Азиатской России за 1910 г. // Сборник статистических сведений Министерства юстиции. – С.-Пб.: Изд-во Минюста, 1912. – Вып. 26. – 384 с.

⁵ Державний архів Житомирської області, ф. 24 (Житомирський окружний суд), оп. 1, спр.: 292, 355, 392, 409, 422, 513, 531, 587, 907, 912; Державний архів Вінницької області, ф. Д 172 (Вінницький окружний суд), оп. 1, т. 2, спр. 381 – 384, 386 – 388, 392, 435, 532, 545.

⁶ Волыньские губернские ведомости. – 1892. – № 6, 34, 45, 49, 81, 92, 98, 102, 104, 106, 109, 111, 114, 115, 116; Волыньские губернские ведомости. – 1894. № 4, 6, 7, 10, 12, 15, 16; Киевские губернские ведомости. – 1883. – № 1-4; Киевские губернские ведомости. – 1888. – № 3, 5 – 8, 10, 11, 13, 14, 16 – 31, 33, 34, 36 – 51, 56, 60, 63, 64.

⁷ Державний архів Вінницької області, ф. Д 172 (Вінницький окружний суд), оп.1, т. 2, спр. 408 а.

⁸ Волыньские губернские ведомости. – 1893. – № 2, 4, 7, 9, 15, 18, 20, 21, 24, 26, 30, 51, 124, 125, 127; Киевские губернские ведомости. – 1887. – № 2 – 15, 18 – 22, 24 – 26, 29, 31, 33, 34, 37, 39, 42, 46, 47, 49, 50, 82 – 85, 87.

⁹ Державний архів Вінницької області, ф. Д 172 (Вінницький окружний суд), оп. 1, т. 2, спр. 381 – 384, 386 – 388, 392, 435, 532, 545.

¹⁰ Сведения о личном составе и о деятельности судебных установлений Европейской и Азиатской России за 1910 г. // Сборник статистических сведений Министерства юстиции. – С.-Пб.: Изд-во Минюста, 1912. – Вып. 26. – 384 с.

Резюме

Означено основні історико-правові особливості та закономірності функціонування суду присяжних у Правобережній Україні. Досліджені кількісні показники його функціонування. Розкрито їх причини.

Ключові слова: суд присяжних, Правобережна Україна, функціонування, показники, причини.

Резюме

Обозначены основные историко-правовые особенности и закономерности функционирования суда присяжных в Правобережной Украине. Исследованы количественные показатели его функционирования. Раскрыты их причины.

Ключевые слова: суд присяжных, Правобережная Украина, функционирование, показатели, причины.

Summary

The main historic and law peculiarities and dependances of the court of jurors in Right-bank of Ukraine are considered. The quantitative indices of the court of jurors functioning are researched and also their reasons are exposed.

Key words: court of jurors, Right-bank of Ukraine, functioning, indices, reasons.

Отримано 15.03.2010

А. М. СТАРИК

Анатолій Михайлович Старик, здобувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДИСКРЕЦІЙНА ВЛАДА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Підвищення ролі сучасної держави спричинило посилення дискреційної влади. Це виразилося в розширенні можливостей посадових осіб, яким делегований контроль над різними сферами громадського життя, вирішувати за своїм розсудом не лише питання про засоби досягнення тих або інших політичних цілей, а й фактично самим визначати ці цілі. Звідси, власне, й походить термін «дискреційна влада» (фр. *discretionnaire* – залежний від власного розсуду; від лат. *discretio*)¹.

Як вважає професор Саутгемптонського університету (Великобританія) Д. Дж. Геліген, навіть мимовільний погляд на законодавство сучасних західних країн свідчить про розширення державного втручання в економічну, політичну, соціальну й інші сфери громадського життя. Однак річ не лише в розширенні державного регулювання, але й у зміні методів державного впливу: центр його ваги переноситься на делегування влади посадовим особам для її здійснення відповідно до їхнього розсуду. Тенденція до посилення ролі дискреції наявна навіть у традиційних сферах державного контролю (кримінальна юстиція й система покарань)².

Одними з найважливіших питань дискреційної влади є питання про регулювання цієї влади, включаючи питання про процесуально- і матеріально-правові підстави діяльності посадових осіб. Геліген виступає